

*Відгук отримано 13.12.2021
Голові спеціалізованої вченої ради
ДФ 64.051.049
Яким (О.А. Яким)*

Голові спеціалізованої вченої ради ДФ 64.051.049
у Харківському національному університеті імені
В. Н. Каразіна, доктору політичних наук,
професору, професору кафедри політології
Фісуну Олександру Анатолійовичу

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора політичних наук, професора, професора
кафедри політології Львівського національного університету імені Івана
Франка Романюка Анатолія Семеновича

на дисертацію Попкова Дениса Олександровича на тему «Політико-
інституційні засоби консолідації розколотого суспільства», подану до
захисту до спеціалізованої вченої ради ДФ 64.051.049 у Харківському
національному університеті імені В. Н. Каразіна на здобуття наукового ступеня
доктора філософії за спеціальністю 052 "Політологія" (галузь знань 05 -
"Соціальні та поведінкові науки")

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена наступними чинниками: по-перше, розколоті суспільства, переважно характеризуються гострим протистоянням суспільних груп та політичних акторів, досить часто вони стають площиною конфліктів, що само по собі детермінує до них особливу увагу політиків, міжнародного співтовариства та науковців; по-друге, численні конфлікти, їх тривалість та складність наслідків зумовлюють підвищену увагу наукового співтовариства до феномену конфлікту та розколотого суспільства, зумовлюють необхідність напрацювання різних теоретичних підходів з метою чіткого визначення критеріїв та каталогу таких країн; по-третє, цілий ряд дослідників позиціонують Україну як приклад розколотого суспільства, відповідно це передбачає верифікацію наявних теоретичних розробок та опрацювання і врахування особливостей одиничного випадку, їх поєднання з метою пошуку адекватних інструментів впливу та передбачення варіантів можливих наслідків; по-четверте, збройний конфлікт, який триває в окремих районах Донецької та Луганської областей, активна участь у ньому Російської Федерації вимагають всебічного усвідомлення причин, ходу конфлікту та всіх можливих викликів і небезпек з ним пов'язаних.

Мета дисертаційної роботи, визначена автором, як опрацювання ефективної моделі консолідації розколотого суспільства та збереження цілісності держави оперативними і демократичними засобами політико-інституційного впливу, на підставі з'ясування причин розколу, вивчення загальноновизнаних концепцій його врегулювання та практик їх запровадження (с.31-32). Відповідно до мети чітко окреслена низка завдань, які визначили конструкцію та логіку дослідження (с.32).

Об'єктом аналізу дисертант встановив державу, суспільство якої перебуває у стані розколу, що загрожує цілісності системи «соціум-політія». Предметом дослідження виступили внутрісистемні чинники суспільного розколу та вплив на них засад функціонування виборчої системи і принципів територіально-функціонального розподілу влади (с.32). Унаслідуювано це в продуманій методології дисертаційної роботи, яка увібрала в себе як загальнонаукові, так і спеціальні якісні методи аналізу (с. 33-34). Відтак структура дослідження логічна і спрямована на вирішення сформульованих завдань, а матеріал дисертації викладено послідовно і з ґрунтовними висновками. Поряд із цим, заслуговує уваги те, що постановка означеної наукової проблематики опирається на опрацюванні результатів цілої низки наукових досліджень з широкого та водночас репрезентативного кола як вітчизняних, так і зарубіжних джерел (с. 291-341). З огляду на це, зафіксовано, що дисертаційна робота Попкова Д.О. «Політико-інституційні засоби консолідації розколотого суспільства» означається ефективним поєднанням теоретичної та методологічної складових.

Дисертаційне дослідження характеризується глибоким філософським аналізом із залученням концептуальних доробків низки суспільних дисциплін. Звертає увагу на себе високий рівень ерудиції Попкова Д.О., що особливо виявляється у запропонованій автором ситемі/конструкціях аналогій, які слід трактувати як новаторський підхід до вивчення розколотого суспільства. Зокрема, дисертант у першому розділі запропонував: підхід до визначення лінії розмежування у суспільстві в контексті загроз його цілісності із застосуванням принципу ізоморфізму законів та проведенням дослідження на моделі гетерогенної фізико-хімічній системи (Аналогія I); в якості засобу подолання обмежень концепції політичної системи Д. Істона та Г. Алмонда, досліджено ознаку гетерогенної системи через порівняння з емансипацією дитини (Аналогія II); встановлено наявність конфліктної атрибутивності феномена соціального розколу та запропонована модель математичного маятника, який уособлюватиме політію в динаміці історичного часу (Аналогія III); роль держави у формі «прихильності» до однієї з сторін у суспільному протистоянні досліджено через порівняння із судочинством (Аналогія IV).

До основних здобутків автора дисертаційної роботи варто віднести такі:

1. Доведено, що неоднорідність, як така, є нормативним станом суспільства будь-якої сучасної політії, а спроби її подолання через гомогенізацію не тільки зумовлює тоталітарні трансформації влади, але й є негативно впливає на якість функціонування суспільства та є неефективною у кінцевому підсумку (с.54-56). Структурування неоднорідних елементів у певні, більш-менш відокремлювані один від одного сегменти за ознаками етнічної належності члени яких упевнено себе ідентифікують саме із приналежністю до цього сегменту, розглядається як розділення суспільства – «демаркація» соціальних меж між різними сегментами.

2. Агрегування такими сегментами інтересів, які є несумісними з одночасним задоволенням інтересів інших сегментів з подальшою конфліктною

артикуляцією автор вважає суспільним розколом у тому разі, коли повне чи частково задоволення інтересів одного сегменту за рахунок ігнорування інтересів іншого знецінює для останнього переваги цілісного (в межах однієї системи) соціального буття без втрати своєї ідентичності та загрожує розпадом політії. Стан розколу характеризується порушенням балансу диференціацій та інтеграцій через суміщення в бік диференціацій з подальшою послідовною ексклюзивією, інтенсивністю якої визначає конфліктну складову (с. 89-90, 118). Жорстокість, ірраціональність та швидкість ескалації міжетнічного конфлікту, причиною якого є політизація етнічності, пояснюється впливами архетипових атитюдів «раціоналізації» насилля та ефектом автосинхронізації на фоні деградації функції держави з монопольного, але неупередженого етнічного прихильністю легітимного застосування насилля (с.99-103). Розгортання такого сценарію вказує на «атрофію голосу» в моделі Хіршмана-Фінера в «соціум-політії», однак й визначає одним з напрямків протидії «територіального виходу» саме підвищення дієвості механізму «голосу».

3. Застосування виведеного із концепту Ш. Муффа «агонізм» розуміння демократичності методів подолання розколу як аксіологічного принципу політико-інституційних засобів та запропонованих критеріїв оцінки прийнятності концепцій консолідації соціуму (суверенність, економічність, а також комплексний взаємозв'язок оперативності, ефективності і стійкості) підтверджує перспективність дослідження концепцій «розподіленого правління» (с. 92, 123-124).

4. Компаративний аналіз, логічне моделювання та розгляд кейсів застосування рекомендацій співсуспільної демократії та інтегративної моделі показують переваги парламентської форми правління, ризики запровадження територіальної автономії сегментів на фоні об'єктивної потреби у децентралізації, вади пропорційної виборчої системи, необхідність закріплення колективних прав та уникнення квотного представництва у судовій системі (с.134-137).

5. У розділі третьому доведено, що наслідком історичного шляху формування територій й населення держави до 1991р. є гетерогенність українського суспільства за критеріями етнічної, лінгвістичної та релігійної ідентичності, що зумовлює природність полікефальної концепції побудови політичної нації. Поступовий перегляд «статус-кво» міжетнічного позиціонування та інтенція до впровадження ідеї «нації-держави» не забезпечує ефективної консолідації всього народу, підсилює відцентрові тенденції та сприяє провадженню ірраціональної політики сусідніх держав.

6. На підставі проведеного аналізу дисертант у підрозділі 3.3 сформулював низку рекомендацій спрямованих на вдосконалення політичної системи України в контексті зняття загроз властивих розколотим суспільствам: запровадження парламентської форми правління й трансформації інституту президенства в охоронну гілку влади; комплектація представницьких органів влади, побудованих за пірамідальним принципом, шляхом прямих виборів на мажоритарно-преференційній основі депутатів до первинної ланки легіслатур та подальшого послідовного делегуванням такими легіслатурами депутатів-

делегатів до регіональних та національного парламентів з інститутом відклику депутату будь-якого рівня суб'єктом його обрання упродовж усієї каденції; збереження унітарного територіального устрою з запровадженням через фінансову та функціональну децентралізацію дієвого використання принципу субординації, а також забезпечення нетериторіальної культурної автономії сегментів шляхом формування останніми лінгвістичних та релігійних самоврядних спільнот із гарантованими колективними правами; закріплення та формування деполітизованого за принципом кадрової комплектації органу конституційної юрисдикції, уповноваженого контролювати відповідність законотворчої діяльності умовам та принципам суспільної угоди.

Що стосується наукової новизни основних положень дисертаційної роботи, то вона є аргументованою та доказовою (с.34-37). Відтак дисертація Попкова Д. О. є наукомісткою роботою, яка систематизує особливості функціонування розколотих суспільств. Отримані результати можуть бути використані у процесі вироблення засад державної політики в сфері етнорелігійних відносин, задля вдосконалення інституційного дизайну форми правління та виборчої системи. Результати дослідження також можуть бути використані в освітньому процесі у закладах вищої освіти при викладанні тем, присвячених націоналізму, політичній й виборчій системам, формам/системам правління, а також для подальшої наукової розвідки проблематики забезпечення колективних прав меншин та запобігання сепаратизму політико-інституційними засобами.

Своєю чергою, з технічної точки зору кваліфікаційна робота виконана на належному рівні та відповідно до вимог Міністерства освіти і науки України. Апробація основних положень дисертації здійснена на 7 міжнародних та всеукраїнських конференціях та на фаховому семінарі кафедри політології філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Результати дисертації відображені у 20 наукових працях, з них 11 статей у фахових наукових виданнях України, 1 стаття у науковому періодичному виданні іншої держави та 1 праця в іншому науковому виданні, що відповідає встановленим вимогам.

Втім робота Попкова Д. О. викликає і деякі питання, зауваження й побажання, які загалом не впливають на позитивне враження від дисертаційного дослідження, а також не применшують його цінності та наукової новизни. Серед них:

- 1) В роботі досліджено феномен розколотого суспільства. В процесі теоретико-методологічного вивчення, автор виділяє індикатори які мають свідчити про перехід суспільства в стан розколотого. Однак дисертант не окреслює кола країн які підпадають під авторське визначення. Відповідно, в процесі подальшого аналізу приклади країн до яких звертаються імпліцитно слід розуміти як випадки розколотих країн. Проте, активне звернення до досвіду США та цілого ряду європейських країн викликає сумніви, чи в кожному конкретному випадку мова йде про випадок розколотої країни, чи маємо справу із гіпотетичним випадком теоретичного аналізу певного явища, як наприклад моделі консенсусної демократії А. Лейпхарта.

- 2) В дисертаційному дослідженні автор зосереджується на концепції С. Ліпсета та С. Роккана для пояснення/розуміння феномену соціального розколу. При цьому свідомо опускається оригінальне трактування названими авторами конструкції соціополітичного поділу. Це помітно в першому розділі, коли у підрозділі 1.2, де аналізується феномен соціополітичного розмежування, доробок С. Ліпсета та С. Роккана не розглядається, а натомість його застосовано щодо соціальних розмежувань у підрозділі 1.3. На нашу думку повномірне застосування автором концепції соціополітичних поділів дозволило б ввести в систему аналізу чинник партійного протистояння який тісно пов'язаний із соціальним. Власне наявність партійної складової, згідно означених авторів, дозволило не допустити подальшого поглиблення суспільних поділів у низці європейських країн. Натомість в роботі переважно робиться наголос на критичній оцінці політичних партій в розділених суспільствах. Ми рахуємо, що це право автора, але вважаємо, що необхідно співмірно розглянути позитивні і негативні аспекти діяльності інституту політичних партій.
- 3) Робота носить переважно теоретичний характер, одночасно неодноразово дисертант формулює концептуальні висновки які претендують на рекомендації для практичних дій. Так, зокрема, в процесі аналізу впливу дострокових виборів на розділене суспільство не розглянуто конкретні ситуації, які давали б підстави для авторської позиції (с.183-185). Певною мірою наведені оцінки впливу носять універсальний характер, хоча практика застосування інституту дострокових виборів у Сполученому Королівстві, Греції, Болгарії та низці інших країн свідчить про широку гаму причин/підстав та наслідків, серед яких ми знаходимо сприяння стабільності політичної системи і лише умовну дестабілізацію.
- 4) Автор на с. 278 здійснює критику інституту політичних партій в демократичних країнах на підставі низки тенденцій, зокрема скорочення членів партії. В подальшому формулюється пропозиція фактичного обмеження інституту партії в системі представницької демократії України: «мінімізації впливу політичних партій як «агентів конфлікту» та «електоральних машин» олігархічних груп, а також контрольованих ними ЗМІ – через механізм комплектації представницьких органів влади, побудованих за пірамідальним принципом – з прямими виборами на мажоритарнопреференційній основі депутатів до первинної ланки легіслатур та подальшим послідовним делегуванням такими легіслатурами депутатів-делегатів до регіональних та національного парламентів та з інститутом відклику депутата будь-якого рівня суб'єктом його обрання впродовж всієї каденції України» (с.286). Ми вважаємо, що не завжди оцінки зроблені на основі аналізу тенденцій у демократичних країнах, коректно переносити на політичні партії України. Причини та логіка зменшення кількості членів політичних партій у демократичних країнах світу та Україні не повністю валідні. Також слід було б розширити базу самого

- аналізу, тим більше, що проблема скорочення членів партії активно сьогодні вивчається. Зокрема місце та роль членів партії в діяльності політичних партій, в тому числі у контексті внутрішньопартійної демократії досліджували С. Скаппоу (Scarrow S. *Political Parties and Democracy in Theoretical and Practical Perspectives: Implementing Intra-Party Democracy*. Washington: National Democratic Institute for International Affairs. 2005; Scarrow S., Bogdan G. *Declining memberships, changing members? European political party members in a new era*// *Party Politics*. 2010. V.16. Issue 6. P.823-843), К. Джанда та Г. Борз (Kenneth Janda, Gabriela Borz. *Contemporary trends in party organization: Revisiting intra-party democracy*// *Party Politics*. 2010. T. 26. Issue 1. P.3-8). В цілому ряді досліджень автори вивчали сутність та причини скорочення членів політичних партій, що багатьма кваліфікувалося як криза розвитку (Bernarda L., Sandri G. & Seddone A. *Challenges of Political Partisipation and Intra-party Democracy: Bittersweet Symphony from Party Membership and Primary Elections in Italy*// *Acta politica*. 2017. Vol. 52 (2). P. 218-240; Seddone A. & Valbruzzi M. *Beyond the crisis...resilience and adaptation. Italian political parties and their organizational transformations*// *Contemporary Italian Politics*. 2020. Vol. 12. Issue 4. P.394-410). Інґрід ван Берен та Томас Погунтке дослідили які чинники зумовили кризу партійного членства та до яких політичних наслідків це призводить. Вони дійшли висновку, що відходять у минуле політики-любители, а натомість сучасні політичні партії перетворюються в «організаційні машини» для тих політиків, для кого політика є фахом (Ingrid van Bieren, Tomas Poguntke. *The decline of membership-based politics*// *Party Politics*. 2014. Vol.20. Issue 2. P. 205-216.) Розширення внутрішньопартійної демократії, як головний напрям виходу партій з кризи членства, зокрема за рахунок активного проведення відкритих і закритих праймеріз, проаналізували Джулія Сандрі та Фулвіо Вентуріно (Sandri G., Venturino F. *Party organization and intra-party democracy in Italy*// *Contemporary Italian Politics*. 2020. Vol.2020. Issue 4. P. 443-460.).
- 5) Співшукач в роботі звертається до значного масиву наукової літератури як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Робота суттєво виграла б, якби автор присвятив цілий окремий підрозділ аналізу літератури яка має відношення до обраної теми а здійснював це в межах цілої роботи.

Водночас та незважаючи на вказані побажання і зауваження, дисертаційна робота Попкова Д.О. виконана зі знанням досліджуваної проблематики, а автор глибоко володіє матеріалом та логічно його викладає. Відповідно, всі висловлені зауваження і побажання не знижують наукової цінності дисертаційного дослідження, а натомість мають характер запрошення до дискусії та побажання продовження наукових пошуків у рамках окресленої тематики.

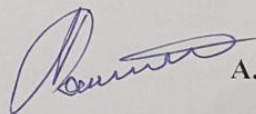
Загальний висновок

Проведений аналіз рукопису дисертаційної роботи Попкова Дениса Олександровича дає всі належні підстави констатувати, що за змістом, методологією, теоретичним наповненням і практичною значущістю його

дослідження є повністю завершеною та систематизованою кваліфікаційною науковою працею, в якій виокремлено і продемонстровано цілком нові, актуальні, аргументовані, релевантні та валідні результати, що почасти характеризуються науковою новизною. Враховуючи все це, дисертаційна робота Попкова Д. О. на тему «Політико-інституційні засоби консолідації розколотого суспільства», подана до захисту до спеціалізованої вченої ради ДФ 26.051.049 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 05 "Соціальні та поведінкові науки" за спеціальністю 052 "Політологія", цілковито відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (з доповненнями та змінами від 3 квітня 2019 року № 283), вимогам пунктів 10 і 11 Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167 (з доповненнями та змінами від 9 квітня 2021 року № 608), а також наказу Міністерства освіти і науки України "Про затвердження Вимог до оформлення дисертації" від 12 січня 2017 року № 40, а її автор (за умови успішного публічного захисту) заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 05 "Соціальні та поведінкові науки" за спеціальністю 052 "Політологія".

Офіційний опонент,

доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка

А. С. Романюк

Підпис *проф. Романюк А.С.*
ПІДТВЕРДЖУЮ
ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР
Львівського національного
університету імені Івана Франка

